

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

METODIKA

2024 Vol. 4 (1)

www.metodika.tsuull.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir

Marg'uba Abdullayeva

Bosh muharrir o'rinbosarlari

Qozoqboy Yo'ldoshev

Roza Niyozmetova

Mas'ul kotib

Klaraxon Mavlonova

Tahrir kengashi

Fatma Achik (Turkiya), Ayshi Chetin (Turkiya), Shahlo Naraliyeva (Qozog'iston), Shohida Yusupova, Shahlo Yo'ldosheva, Nusratillo Jumaxo'ja, Nishonboy Xusanov, Gulshan Asilova, Gulnoza Jo'rayeva, Shahnoza Rahmonova, Gulnoza Axmedova, Tursunoy Yusupova, Hoshimjon Ahmedov, Tozagul Matyoqubova, Saodat Qambarova, Sohiba Umarova, Akbar Ro'ziyev, Munira Shodmonova, Mahfuza To'ychiyeva, Matluba Jabborova, Iroda Ishonxanova, Muazzam Dedaxonova, Muhabbat Madaminova, Sanobar Kuldasheva (texnik muharrir).

Jurnal haqida ma'lumot

"Metodika" seriyasi — Oliy attestatsiya komissiyasi ilmiy nashrlar ro'yxatidagi "O'zbekiston: til va madaniyat" akademik jurnalining ilovasi hisoblanib, ta'lim va tarbiya nazariyasi, til va adabiyot o'qitish metodikasi, gumanitar fanlarni o'qitish sohalarini qamrab olgan. "Metodika" seriyasida professor-o'qituvchilar, doktorantlar, stajor-tadqiqotchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlarning global ta'limdagi muammolar, til va adabiyot o'qitishdagi innovatsion yondashuvlar, ta'lim va tarbiya nazariyasi yo'nalishidagi ilmiy maqolalari nashr etiladi.

Jurnal bir yilda ikki marta chop etiladi.

O'zbek, ingliz va rus tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi.

Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

"O'zbekiston: til va madaniyat. "Metodika" seriyasi 2022-yildan nashr etila boshlangan.

Manzil: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti. O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: metodika@tsuull.uz

Vebsayt: www.metodika.tsuull.uz

MUNDARIJA

GLOBAL TA'LIM MUAMMOLARI: YECHIMLAR VA TAKLIFLAR

Marg'uba Abdullayeva	
Turkiy adabiyotda lirik asarlarni o'qitish muammolari.....	4
Nilufar Abduraxmonova, Saodat Boysariyeva	
O'zbek tili o'quv lug'atchiligining amaliy masalalari	11
Shaxlo Yuldasheva	
O'zbek tili mashg'ulotlari uchun mashq va topshiriqlarning raqamli transformatsiyasi ma- salasi.....	20
Orifjon Madvaliyev	
O'zlashma shaxs nomlari va geografik nomlar imlosi: tahrirdagi muammo va yechim- lar.....	29

TIL TA'LIMI NAZARIYASI VA AMALIYOTI

Klaraxon Mavlonova	
"Ona tili" darsliklarida matn tuzilishini o'rgatishga doir imkoniyatlar.....	35
Sanobar Kuldasheva	
Til ta'limida multimedia vositalaridan foydalanish.....	44
Nilufar Turg'unova	
10-sinf "Ona tili" darsligida loyihaga asoslangan topshiriqlarning berilishi.....	53
Husnora Baxtiyorova	
6-sinf o'quvchilariga matn tuzilishini o'rgatish.....	59

ADABIYOT O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Dilafruz Nazarova	
Alisher Navoiy va Xojaning Iskandar Zulqarnayn haqidagi hikoyatlari tahlili.....	67
Azamat Xayrullayev	
Normurod Norqobilov hikoyalarining kompozitsiyasi.....	75
Mahmuda Yuldasheva	
Adabiyot darslarini zamonaviy metodlar asosida tashkil etish.....	83
Intizor Jumaniyazova	
G'azal tahlilida yangicha yondashuv	90

ADABIYOT DARSLARINI ZAMONAVIY METODLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH

Maxmuda Yuldasheva¹

Annotatsiya

Adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ta'lim talablarini aniqlash va shu talablar asosida uning ustuvor yo'nalishlarini izlash, muammoli vaziyatlar yaratish va ta'limning texnologik yondashuv asosida tashkil etilishi o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samaradorligiga zamin tayyorlaydi.

Adabiyot fanini o'qitishda, o'tilgan badiiy asarlarni mustahkamlashda turli xil o'yinlardan samarali foydalanish mumkin, sababi didaktik o'yinlar ijodiy faoliyatning bir shaklidir. Bu jarayonda o'quvchi ijtimoiy va moddiy borliqni bilish hamda anglashi asosida emotsional — hissiy hamda intellektual-axloqiy jihatdan rivojlanadi.

Ushbu maqolada adabiyot darslarida o'quvchilarni ijodkorlikka, tafakkur qilishga va mustaqil fikrlashga o'rgatish jarayonlari, o'qitishning evristik usullari, badiiy asarni evristik tahlil etish yo'llari hamda adabiy ta'lim berish jarayonida evristik usullarni qo'llashning asosiy mohiyati, shuningdek o'quvchilarning bilimlarini kashf etish bilan birgalikda ularni izlanishga o'rgatish usullari, evristik metod asosida tuzilgan topshiriqlar va mashqlar o'quvchilarda tashabbuskorlik bilan birgalikda quyidagi layoqatlarni ya'ni mustaqillik, epcchilik, qarorlar qabul qilish kabi qobiliyatlarini samarali shakllantirish imkonini berishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: *ijodkorlik, ijodiy faoliyat, evristik usul, interfaol metod, zamonaviy pedagogika, innovatsion usullar, "Mukolima" metodi, ijodiy faollik, evristik ta'lim, ijodiy topshiriq.*

Kirish

Evristik usul birinchi marta qadimgi Yunonistonda Sokrat tomonidan qo'llangan [Петманская, 2009: 261.]. Sokrat o'z shogirdlariga savollar berib, ularni fikrlashga, mulohaza yuritishga va gapirishga undagan. Va ushbu savol-javob jarayonida shogirdlarida mustaqil fikrlash, o'z fikrini erkin va ravon bayon etish, berilgan savol va topshiriqlarga ijodiy yondashgan holda mustaqil yechim izlash hamda uni topish ko'nikmalari shakllanib borgan. Demak, evristik yondashuvning genezisi Sokratning dialoglariga borib taqaladi. Evristik yondashuv faqatgina XX asrning 90-yillariga kelib A.V.Xutorskoy va uning ilmiy maktabi tadqiqotchilarining samarali ilmiy izlanishlari hamda tadqiqotlari tufayli mustaqil ta'lim turi sifatida shakllangan.

Evristik yondashuvning bizda keng tarqalishi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan. Ayniqsa, o'quv jarayoniga mustaqillik va erkin fikrlash, ilmiy izlanuvchanlik, ijodkorlik, yangiliklar yaratishning o'sib borishi munosabati bilan keng qo'llashni talab etadi. Ta'lim maskanlarida adabiyot fanini o'qitishning bosh maqsadi o'quvchida ijodiylik, mustaqil fikrlash malakalarini rivojlantirib, ijodiy fikrlarini nutq vaziyatiga mos hollarda to'g'ri va aniq ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Umuman olganda, adabiyotda evristika ilhomlantiruvchi va chuqur mutolaa jarayonini yaratishda muhim rol o'ynaydi, o'quvchini turli adabiy vositalar va uslublar orqali faol fikr yuritishga va o'z-o'zini kashf etishga undaydi. Bizda an'anaviy o'qitish tizimining uzoq davrlar mobaynida amal qilib kelinganligi tufayli evristik ta'limga yetarlicha e'tibor qaratilmadi. Chunki evristik yondashuvda o'quvchilar mustaqil izlanishi, qo'yilgan muammoga o'zi qu-

¹ Yuldasheva Maxmuda Alikulovna — Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-pochta: mahmudauldaseva@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-1465-1819

Iqtibos uchun: Yuldasheva, M. 2024. "Adabiyot darslarini zamonaviy metodlar asosida tashkil etish". O'zbekiston: til va madaniyat. 4 [1]: 83—89.

lay yechim topishi, berilgan savol yoki topshiriqqa yechimni o'zlari kashf etishi kerak. An'anaviy ta'limda esa o'quv jarayoni, o'quvchining dars bosqichlaridagi har bir harakati o'qituvchi tomonidan belgilab berilar edi. Ya'ni o'qituvchi yechimi aniq bo'lgan topshiriq yoki vazifalarni beradi, o'quvchi uni bajaradi. Evristik yondashuvda esa o'qituvchi vazifa yuklovchi emas, yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi.

Asosiy qism

Jahon ta'lim tizimida evristik yondashuvga oid hamda o'quvchini ijodkorlikka yo'naltirish masalalariga doir juda ko'plab tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, Kogut Marina Tarasovna "Историческая эвристика" asarida, Rozet Isaak Moiseyevich "Что такое Эвристика?", Ulezko Yuliya Danilovna "Методические условия применения эвристических методов обучения на уроках биологии" kabi tadqiqotlarida evristik yondashuvni qo'llash muammolari hamda uni ta'lim va tarbiya jarayoniga tatbiq etish usullari haqida ilmiy ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga, Petrosyan Edik Avetisovich nomzodlik dissertatsiyasida 5—9-sinf o'quvchilari tafakkurida evristik yo'nalishni shakllantirish uchun matematika kursining imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning psixologik-pedagogik shartlarini aniqlash, asoslash va amalga oshirish muammolariga e'tibor qaratsa, Naurizbayeva Raxat Naurizbayevna evristik ta'limning yaxlit tushunchasi va pedagogik-tizimini ilmiy asoslash va eksperimental tekshirish muammolarini tadqiq etadi. — —

— Respublikamizda Evristik yondashuv asosida o'quvchilarda ijodiy izlanuvchilikka xos sifat-larni shakllantirish yo'llari va pedagogik-psixologik imkoniyatlari N.S.Mamatovning "Evristik mezonlar asosida informativ belgilar fazosini shakllantirish usullari va algoritmlari" hamda D.J.Gaipovning "Evristik metod yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faolligini ta'minlash mexanizmlari" mavzusidagi dissertatsiya ishlarida, J.Tursunovning "O'quvchilarda kreativ qobiliyatlarni shakllantirishda evristik ta'lim metodlaridan foydalanish", Saodat Qambarovanning "Navoiy ijodini evristik ta'lim metodlari asosida o'rganish", Rustam Xurramovning "Evristik topshiriqlar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida", "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining evristik qobiliyatini rivojlantirish", "Og'zaki mashqlar yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilari evristik fikrlashini rivojlantirishning metodik asoslari", Oygul Xalloqovanning "Evristik faoliyat texnologiyalaridan foydalanib o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish", Aziza Turaqulovanning "Evristik ta'lim texnologiyalari" Informatika fani misolida, Kamola Shokarimovanning "Применение эвристического метода на уроках литературы" nomli maqolalarida tadqiq etilgan. Yuqorida nomlari keltirilgan olimlar nuqtayi nazariga ko'ra, Evristik yondashuv o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga o'rgatadi, adabiy asar, tanqidiy maqola va boshqa materiallar ustida ishlash ko'nikmalarini o'stiradi. — — — — —

— Evristik yondashuv — o'rganish bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarning intellektual fikri va maqsadini aniqlashga yordam berish, ta'lim olish jarayonida zaruriy kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. Evristik ta'lim tushunchasi o'quv-tarbiya jarayonida yo'naltiruvchi savollar orqali yangilikni kashf etib borishga asoslangan o'qitish tizimidir. Bu jarayon natijasida o'quvchilarda sinchkovlik, topqirlik, izlanuvchanlik, maqsadlar izchilligini ilg'ay olish kabi ijobiy ko'nikmalar shakllanishi bilan birga muammoli vaziyatlarda mustaqil izlanish, qo'yilgan vazifalarga aniq yechim topish layoqati egallanadi. — — — — —

— Evristik o'rganish — o'quvchi tomonidan yangilikni doimiy ravishda kashf etib borishdir. Evristik yondashuv asosida o'qitish ancha oldin paydo bo'lganiga qaramay, u zamonaviy pedagogikada nisbatan yaqin yillardan boshlab qo'llanilmog'qda. — — — — —

— Evristik yondashuv orqali ta'lim jarayonida sifat va samaradorlik oshadi hamda quyidagi muvaffaqiyatlarga erishiladi: — — — — —

— evristik yondashuv asosidagi ta'lim o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan, o'quvchining shaxsan izlanishi, o'rganishi, o'ylanishiga asoslangan, bu jarayonda o'quvchi mustaqil izlanishi, qidirishi, topishi orqali ongli o'zlashtirishga erishadi; — — — — —

— o'quvchini ijodiy fikrlashga o'rgatadi hamda muammolarning yechimini topish orqali in-

telektual salohiyatini oshiradi. O'quv fanidagi tayyor mazmun, ma'lumotlarni olib qolmay, uni individual ishlashi orqali o'quv materialini olish va o'z salohiyatiga suyanib ish tutish ko'nikma va malakasi shakllanadi.

— Evristik yondashuvga xos usullardan foydalanish o'quvchilarga asarlarni talqin qilishda faol ishtirok etish va matn ortidagi chuqur ma'nolarni izlash imkonini beradi. Bu asarlarni mustaqil tahlil qilish va tushunish uchun eshiklarni ochadi, bu esa o'z navbatida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga va adabiy materialga hissiy jalb qilish uchun yordam beradi. Demak, evristik yondashuv asosida o'qitish usuli — o'qituvchi tomonidan qo'yilgan savollarga mustaqil ravishda, ijodiy yondashuv asosida javob topishga qaratilgan usul. Ta'kidlab o'tish kerak-ki, bu jarayonda o'qituvchi tomonidan berilgan savol va topshiriqlarni bajarishda o'quvchi mustaqil izlanadi, o'zi mustaqil yechim topadi va mustaqil qaror qabul qiladi. Ushbu topshiriq bo'yicha o'quvchi qanday yechim topishi, qanday izlanmani qo'llashi va topilma qay tarzda bo'lishini oldindan aniqlab bo'lmaydi. O'quvchi topshiriq yechimini topish uchun izlanib, o'zi istagan yo'ldan boradi va yechimni topadi va yangilikni "kashf etadi". Inson tafakkurini rivojlantirishning eng yuqori darajasi yaratuvchanlikda, ijodkorlikda yaqqol namoyon bo'ladi va, aynan, mana shu ijodiy faoliyat orqali o'quvchi o'z imkoniyatini mustaqil namoyon qila oladi. Bu borada metodist olimi Q. Husanboyeva to'g'ri ta'kidlaganidek, "Kashfiyotning lazzati qanchalar totli ekanini har bir odam biladi. Mana shu lazzatni vaqtliroq tuyish imkonini o'quvchilarga ham berish kerak. Kashf etish lazzati o'quvchini asar mohiyatiga chuqurroq kirishga, yangi-yangi topilmalar qilishga undaydi. Odam o'ziga huzur bergan ishni yana va yana qilgisi, uni chuqurlashtirishi, o'sha huzurni qayta tuygisi keladi. Adabiyot darslarining insonga xos bo'lgan mana shunday tabiiy sifatlar bilan hamohang kechishi o'quvchi shaxsiyatida fikr kishisini tarbiyalaydi" [Хусанбоева, 2006: 67].

— Yuqoridagi tadqiqotlardan kelib chiqib aytish mumkin, o'qitishning evristik usuli o'zida ijodkorlikni mujassamlashtiradi va birlashtiradi. O'qituvchi o'quvchilarga tayyor bilim yoki ma'lumotni bermaydi, balki ularni mustaqil izlanishlari, ijod qilishlari uchun yo'naltiradi. Obyekt sifatida asarlar, shoirlar nomi, tabiat hodisalari, tarixiy voqealar yoki tarixiy shaxslar, san'at asarlari olinishi mumkin. O'quvchilar obyektga asoslanib, o'z mulohazalarini gipoteza, matn, mahsulot, diagramma va boshqa shakllarda taqdim etishlari mumkin. Evristik usul doirasida o'quvchi ijodiy faoliyatini o'z shaxsiy dunyoqarashi va nazariy bilimlaridan kelib chiqib olib boradi. O'quvchilar natijani o'qituvchiga taqdim etgandan so'ng barcha ma'lumotlar va tadqiq etilgan yangiliklar solishtiriladi va umumlashtiriladi. Anglashiladiki, evristik yondashuv asosida tuzilgan topshiriqlar va mashqlar o'quvchilarda tashabbuskorlik, mustaqillik, epchillik, qarorlar qabul qilish layoqatlarini samarali shakllantirish imkonini beradi.

— Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida, ayniqsa, aniq va tabiiy fanlar ta'limida keng qo'llanilayotgan ushbu evristik yondashuvga xos usullarni adabiyot ta'limiga joriy qilish, uning amaliy ko'rinishlarini ishlab chiqish adabiyot o'qitish metodikasi oldida turgan muhim vazifalardandir. Biz adabiyot darslarining qulay va jonli o'tishi, o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lishi uchun turli ko'rgazmali qurollar, grafik organayzerlardan iborat topshiriqlar ishlab chiqishga, ulardan o'z vaqtida va o'rnida foydalanishga harakat qilamiz. Evristik yondashuvni tashkil etishda quyidagi samarali metodlarni tavsiya etamiz: "Ijodiy tasavvur qilish", "Loyihaviy topshiriqlar", "Tugallanmagan fikrlar...", "Qo'shaloq bashorat qilish", "Uch bosqichli intervyu", "Zakovat darsi", "Sheringni top", "Kakografiya", "Qiziquvchan bilimdon" usuli, "Suhbat darsi", "O'yin dars", "Munozarali-bahsli dars", "Virtual sayohat darsi", "Musobaqa dars" kabi usullardan foydalanish orqali yaxshi natijalarga erishib kelinmoqda. Maktab adabiyot darslarida evristik yondashuvdan foydalanish bo'yicha bir nechta usullarni keltirib o'tamiz:

— **"Qiziquvchan bilimdon" usuli** — bu usuldan ko'pincha yangi mavzuning kirish qismida foydalanamiz. Unda o'quvchilarga adabiy asarlar, ularning yozilish tarixi, ushbu asarlarga berilgan e'tirof va ta'riflar, asardagi ko'plab so'zlar va iboralarning kelib chiqishi haqida g'ayrioddiy, hayratlanarli ma'lumotlar, shuningdek o'rganilayotgan asar bilan bog'liq ma'lumotlarni topib kelish topshirig'i beriladi. Masalan, ijod maktablarining 8-sinf o'quv dasturiga kiritilgan Chingiz Aytmatovning "Oq kema" asari matni bilan tanishish jarayonidan avval o'quvchilarga asar-

ga berilgan e'tiroflarni yoki kitobxonlar tomonidan yozilgan taqrizlarni topib kelish topshirig'i beriladi. Bu topshiriq orqali o'quvchilarda asar haqida ilk tasavvurlar, balki savollar ham paydo bo'ladi va ular asar matni bilan tanishish jarayonida tasavvurlarini kengaytirib borish bilan birgalikda, savollarga ham javob topishadi.

Jahon va o'zbek adabiyotidagi mashhur asarlar bilan tanishishda mazkur asarlarning yozilish tarixini, asar yozish jarayoni bilan bog'liq qiziqarli ma'lumotlarni topib kelish topshirig'i beriladi. Masalan, ijod maktablarining 11-sinf darsligida Paulo Koelyoning "Alkimyogar" asari, shu sinfda Xurshid Do'stmuhammadning "Jajman" hikoyasi va Nazar Eshonqulning "Go'ro'g'li" asarini o'tishda yuqoridagi topshiriqlarni berish mumkin. O'quvchilarga yo'nalish berish maqsadida quyidagi ma'lumot aytiladi va ular o'rganilayotgan mavzuga oid shunga o'xshash yangi ma'lumotlarni topib kelishadi.

Namuna: Ma'lumki, Viktor Gyugo 1862-yilda "Rad etilganlar" romanini yozib tugatadi va qo'lyozmani nashriyotga yuborayotib, unga bir xat ham qo'shib qo'yadi. Qizig'i, bu xatda hech qanday so'z yo'q edi. Faqatgina mana bu "?" belgi qo'yilgan edi. Nashriyotdagilar ushbu xatga darhol so'zsiz xat bilan javob beradilar. Ularning xatida esa mana bu "!" belgi qo'yilgan edi.

Bu kabi usullar o'quvchilarni mavzuga qiziqitirib, ularni kreativ fikrlashga, har bir berilayotgan topshiriq va ma'lumotlarga ijodiy yondashishga undaydi. Ularda mavzuga, o'tilayotgan asarga taalluqli bo'lgan qiziqarli ma'lumotlarni topish ishtiyoqi paydo bo'ladi.

"Sayohat dars". Bu usul bizda umuman boshqacha kechadi. Biz o'tilgan asar muallifi uy muzeyiga sayohatni virtual olib borish imkoniyatiga egamiz. Jarayon qanday kechadi? Masalan, ijod maktablarining 8-sinfida Sadriddin Ayniy, 9-sinfida Cho'lpon, Oybek, 10-sinfda Mahmudxo'ja Behbudiy hayoti va ijodini o'tishda o'quvchilar bilan adibning uy muzeyiga virtual sayohat uyushtiriladi. Sayohat davomida ularga nimalarga e'tibor berishlari, ko'rganlari yuzasidan taassurot yozishlari haqida topshiriq berilmaydi. Shunchaki, sayohat davomida nimalarni his qilganliklarini so'raymiz. Mazkur jarayonda o'quvchining o'zi ko'rganlari asosida nimalardan hayratlangani, qaysi ma'lumotlarni yangilik sifatida kashf etgani haqida so'zlab berishni boshlaydi.

"Tugallanmagan fikrlar..." usuli. Bu usul o'tilgan asarlarni takrorlash va mustahkamlash darslarida yaxshi samara beradi. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarga asar mazmuni va g'oyasini ochib berishga qaratilgan quyidagi tugallanmagan fikrlar yozilgan blankalar tarqatiladi. Bu usulni ijod maktablari uchun tuzilgan 9-sinf "Adabiyot" darsligiga kiritilgan Ahmad A'zamning "Soyasini yo'qotgan odam" hikoyasi-misolida ko'rib chiqsak.

1. Dunyodagi barcha mavjudotning soyasi bor. Agar mening soyam bo'lmasa-chi,
2. Agar men Barotning o'rnida bo'lsam, soya haqida....
3. Soyasi yo'q odam nuqsonli odam bo'ladimi...
4. Odamning soyasi bo'ldi nima, bo'lmadi nima...
5. Bu asarning menga yoqqan jihati...

6. Menimcha, asar g'oyasi shu haqda... va h.k.

Ma'lumki, dars mashg'ulotlarida tarqatma materiallardan samarali foydalanish juda muhim ahamiyatga ega. Ularni tayyorlash pedagogdan sabr-toqat, kreativ yondashuv va mahorat talab etadi. Tarqatma materiallar sifatida berilgan topshiriqlar ta'lim oluvchilarning dars jarayonida individual, juftlikda yoki guruh bo'lib hamkorlikda ishlashiga, berilgan topshiriqlarni hamjihatlikda bajarishiga, vaqtdan unumli foydalanishiga imkon beradi. Shuningdek, tarqatma materiallar yordamida bir vaqtning o'zida muhokama qilinayotgan savolni, axborotni ham eshitish, ham ko'rish orqali qabul qilish shubhasiz ta'lim oluvchilarning puxta bilim olishlariga va o'z navbatida ushbu egallangan bilim-ular xotirasida uzoq-vaqt saqlanib-qolishiga yordam beradi.

"Ijodiy tasavvur qilish" usuli. Bu usulda o'quvchilar asar bilan tanishish jarayonida asar syujeti asosida joylarni, tabiat tasvirini, qahramonlar siymosini tasavvurlarida jonlantiradilar. Yana ularga tasavvurlari asosida illyustratsiya chizish topshirig'i ham berilishi mumkin. Masalan, ijod maktablarining 8-sinf "Adabiyot" fani darsligiga kiritilgan Isajon Sultonning "Shamolli kecha" hikoyasi tahliliga murojaat qilamiz. Avvalo, o'quvchilarni asar g'oyasi, muallifning hikoyada tasvirlanayotgan voqealarga munosabati va maqsadi bilan tanishtiramiz. So'ng asar sinfda o'qiladi,

hikoya qahramonlari ta'riflanadi. Qahramonlarning asarda berilgan tasviri orqali ularning yoshi, tashqi ko'rinishlari to'liq ta'riflab o'tiladi. Kitobxonning ko'z oldida bu qahramonlar siymosi to'liq gavdalanadi. Aka va singil, buvi bilan nevaraning munosabatlari, buvining qarg'ishlari hamda o'zaro suhbatlari tasviriga asoslanib, ularning shaxsiyati haqida to'liq xulosa chiqarishimiz mumkin. Bularning barchasini tahlil jarayonida o'quvchilarning ongiga singdirib borish maqsadga muvofiqdir. Ushbu usul orqali o'quvchilarga o'z tasavvurlarini boyitish maqsadida quyidagi yo'naltma-savol va topshiriqlarni berish mumkin:

1. Hikoyada shamolning real voqelik va ramz sifatida keltirilganligini misollar orqali asoslang.

2. Siz hikoyadagi akasiz, qanday ish tutgan bo'lardingiz? yoki Yigitcha hikoyaning qaysi o'rnida singlisini unutib qo'ydi va nima sababdan? Siz uning o'rnida bo'lganingizda shunday holatda qanday yo'l tutardingiz?

3. Asarda peyzaj ya'ni tabiat tasviri mohirona keltirilgan. Ushbu tasvirlarga tayanib, tabiat tasvirini chizishga harakat qiling.

4. Sizningcha, bu voqea sodir bo'lmazligi mumkin edimi? Adashib qolgan qizchanning ahvoli qanday kechgan bo'lishi mumkin?

5. Yigitchaga singlisini topib olish uchun qanday yo'l ko'rsatgan bo'lardingiz? Asarni shunchaki o'qish — kimningdir taqdiridan xabardor bo'lishdek gap. Tahlil esa asarning mazmun-mohiyatini, voqealar rivojini, asardagi har bir qahramonning hissiyoti, dunyoqarashini tushunishga, yozuvchining falsafiy mushohadalarini anglashga yordam beradi [To'jahmedova, 2022:7].

Hozirgi davrda zamonaviy madaniyat va sivilizatsiya shu qadar rivojlandiki, har bir o'quvchi bilimni o'zi mustaqil izlanish orqali egallash imkoniyatiga ega. Shu sababli o'qituvchi ham o'z bilimni muntazam boyitib borishi, o'quvchilarni to'g'ri yo'naltirib borishni ta'minlashi kerak. Adabiyot darslarida qo'llash orqali bilim samaradorligiga erishish mumkin bo'lgan yana bir metodni ko'rib chiqsak. Ushbu metodni darsning takrorlash, yangi mavzuni mustahkamlash va uyga vazifa berish qismlarida qo'llash mumkin.

“**Mukolima**” (birga takror qilish) metodi — har bir o'quvchi mustaqil ravishda uyda yoki dars jarayonida 3–5 tadan savol tuzadi va tuzgan savollarini boshqa o'quvchi bilan almashadi. Bir o'quvchi tuzgan savollarga boshqa o'quvchi o'z javobini yozadi va savollar kartochkasi o'z egasiga qaytariladi. O'quvchilar bir-birini javoblarini tekshirib ko'rishgach to'g'ri javoblarni yozishadi. Natijalar e'lon qilinadi va o'quvchilar o'z xatolarini anglab olishadi. Yuqori natija ko'rsatgan o'quvchilar baholanadi. Savollar kartochkasining namunasi:

№	Savol	Javob	To'g'ri javob	Ball
1.				
2.				

“Mukolima” metodining yozma va og'zaki shakllaridan foydalanish mumkin. Og'zaki shaklda o'quvchi tomonidan tuzilgan savolga ta'lim oluvchilarning har biri o'z fikrini og'zaki bildiradi. Ta'lim oluvchilar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Ushbu metod to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlash, ochiq muloqot olib borishga o'rgatadi. “Mukolima” metodi ta'lim jarayonini takomillashtirishga, o'quvchilarning kommunikativ layoqatini shakllantirishga yordam beradi, o'quvchilar o'rtasida erkin fikr almashish, munosabat bildirish, bir-biridan o'rganish va o'rgatishga imkon beradigan do'stona, ijodiy muhitni yaratadi.

Xulosa

Yuqoridagi kabi evristik yondashuvga xos metodlardan foydalanish orqali dars jarayonida quyidagi samaradorlikka erishishimiz mumkin:

1. Adabiyot darslarida o'quvchilar evristik yondashuvga xos metodlar asosida tuzilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida maksimal darajada ishtirok etadi, natijada ular berilgan top-

Adabiyot darslarini zamonaviy metodlar asosida tashkil etish

shiriqni o'zlari bajarishlari orqali o'rganadilar. Ya'ni, o'quvchi bu jarayonda yangi bilimlarni o'zlari amalga oshirish orqali o'rganadilar. O'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchni, o'z-o'zini tarbiyalashni rivojlantiradi.

2. Evristik usulda aqliy va fikrlash qobiliyatlari bilan bir qatorda o'ziga hamda o'zaro ishonch va intellektual bog'liqlik kabi malakalarning rivojlanishi ham asta-sekin sodir bo'ladi. Bu ularni kelajakdagi hayotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday muammoni hal qilishga tayyorlaydi.

3. Bu usul o'quvchilarni qiyinroq ishlarni bajarishga undaydi. O'quvchilar o'zlari ishlaydilar, o'zlari maslahatlashadilar. Bu ularning jismoniy va aqliy kuchlarini muvofiqlashtiradi. Natijada o'quvchida mehnatsevarlik odati shakllantiriladi. Shuningdek, o'rganishdagi individual farqlarning oldi olinadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida do'stona munosabatlarni o'rnatish orqali individual e'tibor berish imkoniyatini beradi.

4. Bu mazmunli o'rganish jarayonidir. Ushbu usul o'quvchilarga tayyor bilimlarni yuzaga chiqarishlariga imkon bermaydi. Natijada o'quvchida kuzatish, fikr yuritish va xulosa chiqarish qobiliyati rivojlanadi. Bu ularda aniq tushunchalarni paydo qiladi. Bilim faollik bilan o'zlashtiriladi va shuning uchun ham o'quvchi o'ngida u uzoq vaqt davomida saqlanadi.

5. O'quvchilarga muvaffaqiyat hissini tuyish imkonini beradi va ularda fanga qiziqishni uyg'otadi, irodani ham shakllantiradi. Tanlangan usullar ularni aniq fikrlashga undaydi va haqiqatga yaqinlashtiradi. O'quvchilar o'rtasida ilmiy munosabatni rivojlantiradi, chunki ular haqiqiy kuzatuvlar va tajribalar orqali qaror-qabul qilishni o'rganadilar.

Ta'lim har doim yangilanishga, izlanib o'rganishga muhtoj bo'ladi. Shuning uchun, iloji boricha, ta'limning yangi usullari ustida izlanishimiz talab etiladi. Chunki o'quvchilarga ham bir xil qolipdagi darslar yoqmaydi, ularni zeriktiradi. Natijada o'quvchi darsni yaxshi o'zlashtira olmaydi. Dars jarayonida har bir usullardan ikki-uch marotaba foydalanilganda o'zini oqlaydi. Usullarning turlicha bo'lishi, o'quvchilarni zeriktirmasligi, me'yoridan oshmasligi darsning samaradorligini yanada oshiradi.

Adabiyotlar

Э.В.Гетманская. Эвристический метод: Генезис и современное функционирование. Статья. 2009.

Қ.П.Хусанбоева. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: Пед. фан. док. ... дисс. — Тошкент, 2006.

Хусанбойева, Қ., Нiyozmetova, R. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent:

Innovatsiya-Ziyo. 2020.

Yo'ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik-asoslari. — Toshkent. 2006. Avtoreferat.

Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova. Adabiyot o'qitish metodikasi/o'quv qo'llanma: "Innovatsiya-Ziyo": nashriyoti, 2020-yil.

Z.Tojiahmedova. Adabiyot darslarida badiiy tahlil. Ma'rifat, 2022.

8-sinf adabiyot darsligi (I qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar. — Toshkent: "Adast poligraf", 2022.

8-sinf adabiyot darsligi (II qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar = Toshkent: "Adast poligraf", 2022.

9-sinf adabiyot darsligi (I qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar. — Toshkent: "Col-orpack", 2022.

Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. 7-е изд. — Москва: Садовое кольцо, 2006.

Abstract

In the process of literary education, it is important to create various conditions for the development of creative activity of students. For this purpose, determining the educational requirements and organizing its priority directions based on these requirements on the basis of searching education, creating problem situations and a technological approach to education prepares the ground for the effectiveness of the development of creative activity of students.

One of the methodological requirements for teaching literature and strengthening the previous works of art is the ability to effectively use various games in the course of the lesson, because didactic games are a form of creative activity. In this process, the student develops emotionally and intellectually and morally on the basis of knowledge and understanding of social and material existence.

In this article, the processes of teaching students creativity, thinking and independent thinking in literature classes, heuristic methods of teaching, ways of heuristic analysis of a work of art, and the main essence of using heuristic methods in the process of literary education, as well as students' together with the discovery of their knowledge, the methods of teaching them to search, tasks and exercises based on the heuristic method, together with initiative, will enable students to effectively form the following abilities, i.e., independence, dexterity, and decision-making abilities.

Key words: *creativity, creative activity, heuristic method, interactive method, modern pedagogy, innovative methods, dialogue, creative activity, heuristic education, creative assignment.*

References

- Э.В.Гетманская. Эвристический метод: Генезис и современное функционирование. Статья. 2009.
- Қ.П.Хусанбоева. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: Пед. фан. док. ... дисс. — Ташкент, 2006.
- Husanboyeva, Q., Niyozmetova, R. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo. 2020.
- Yo'ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. — Toshkent. 2006. Avtoreferat.
- Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova. Adabiyot o'qitish metodikasi/o'quv qo'llanma: "Innovatsiya-Ziyo": nashriyoti, 2020-yil.
- Z.Tojiahmedova. Adabiyot darslarida badiiy tahlil. Ma'rifat, 2022.
- 8-sinf adabiyot darsligi (I qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar. — Toshkent: "Adast-poligraf", 2022.
- 8-sinf adabiyot darsligi (II qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar — Toshkent: "Adast-poligraf", 2022.
- 9-sinf adabiyot darsligi (I qism) darslik/J.Nurmuhammadov va boshqalar. — Toshkent: "Colorpack", 2022.
- Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. 7-е изд. — Москва: Садовое кольцо, 2006.

¹ Yuldasheva Makhmuda Alikulovna — is a basic doctoral student of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi

Email: mahmudauldaseva@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-1465-1819

For reference: Yuldasheva, M. 2024. "Organization of literature classes based on modern methods". Uzbekistan: language and culture. 4 [1]: 83—89.